

yoqilg'i-energetika resurslaridan samarali foydalanish hamda zararli tashlanmalarni kamaytirishga imkon bermoqda. Shu bois energetika sohasida fiskal va ekologik maqsadlarni uyg'unlashtirgan soliq siyosatini izchil takomillashtirish mamlakatning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksi. — Toshkent: 2019-yil 30-dekabr*
2. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 22-avgustdagi "Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning energiya samaradorligini oshirish, energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishning tezkor chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4422-son qarori.*
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni.*
4. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son farmoni*
5. *O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligining davlat byudjeti daromadlari to'g'risidagi statistik ma'lumotlari.*
6. *O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Energetika va atrof-muhit bo'yicha rasmiy statistik axborotlar.*
7. *United Nations Environment Programme (UNEP). Working towards a Balanced and Inclusive Green Economy. — United Nations, 2011.*

SOLIQ BAZASINI ANIQLASH METODOLOGIYASINING HUQUQIY JIHATLARI VA AHAMIYATI

Xalikchayeva Sadokat Ilxomjonovna.

PhD., TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ITM doktoranti (DSc).

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat moliya tizimining barqarorligi, avvalo, soliqqa tortish mexanizmlarining huquqiy jihatdan aniq ishlab chiqilganligi va amaliy ijro etilish darajasiga bog'liq. Bu jarayonda soliq bazasini aniqlash metodologiyasi alohida o'rin tutib, bunda soliqqa tortish obyektini va bazasini belgilash, hisoblash, hujjatlashtirish hamda nazorat qilishning izchil tartibini yaratib beradigan jarayon hisoblanadi. Soliq bazasini aniqlash metodologiyasining huquqiy asoslari qanchalik aniq va barqaror bo'lsa, soliq majburiyatlarini to'g'ri aniqlash, fiskal intizomni ta'minlash hamda soliq tushumlarining prognoz qilinuvchanligini oshirish shunchalik osonlashadi deya olamiz. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, soliq bazasini aniqlash metodologiyasi faqat texnik hisob-kitoblar yig'indisi emas, balki davlatning "fiskal boshqaruv" modelini belgilovchi normativ institut hamdir.

Soliq tizimida soliq solinadigan bazani aniqlash metodologiyasining huquqiy asoslari har bir mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosatiga qarab farq qilishi mumkin. Biroq, ba'zi umumiy huquqiy asoslarga, jumladan, daromad solig'iga, mulk solig'iga, qo'shilgan qiymat va resurs soliqariyu foyda solig'iga, shuningdek, aksiz solig'iga oid kabi qonunlarni kiritish mumkin. Bunda, daromad solig'iga tegishli qonunlar ish haqi, moddiy va mulkiy daromadlar, dividendlar, foizlar, sarmoyaviy daromadlarning turli toifalarini belgilab berish va soliq bazasida har bir daromad turi qanday aks ettirilishi bo'yicha ko'rsatmalar taqdim etadi. Shu bilan birga, mulk solig'iga oid qonunlar esa mulkdorlar uchun soliq solinadigan bazada mulkni qanday baholash kerakligi yuzasidan aniq tushunchalar beradi va qaysi mulklar qancha miqdorda soliqqa tortilishiga oid mezonlarni ishlab chiqasa, aksiz solig'i qonunlari tamaki, alkogol, yoqilg'i yoki hashamatli buyumlar kabi aksiz osti muayyan tovarlar yoki faoliyat uchun soliq bazasini belgilaydigan tartiblarni huquqiy jihatdan mustahkamlaydi.

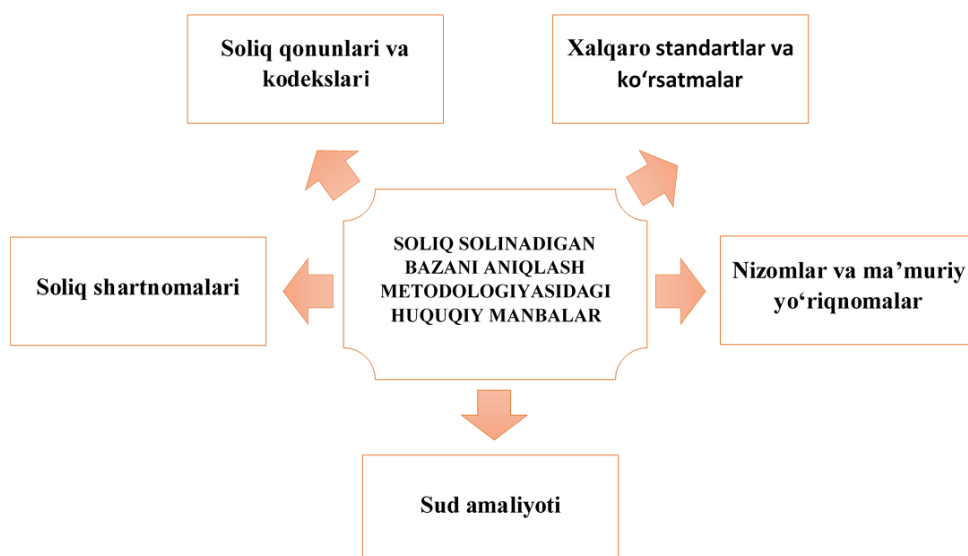
Mazkur tadqiqotimizning maqsadi – O'zbekiston soliq tizimida soliq bazasini aniqlash metodologiyasining huquqiy transformatsiyasini normativ-huquqiy mexanizmlar va amaliy tatbiq nuqtayi nazaridan yoritish, raqamli ma'murchilik instrumentlarining huquqiy rolini tahlil qilish hamda metodologik aniqlik va shaffoflikni kuchaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat hisoblanadi.

Mamlakatimizda soliq bazasini aniqlash metodologiyasida va uni yanada takomillashtirish omillari bilan bog'liq amaldagi soliq turlari bo'yicha soliq bazasini aniqlash bosqich va jarayonlarini, tartib-qoidalari va yo'nalishlarini ma'lum bir me'yorga solib turuvchi eng asosiy va yagona huquqiy manba – bu Soliq kodeksi hisoblanib, har bir soliq turi bo'yicha soliq solish bazasini aniqlash tartiblari, uning zahirida esa soliq to'lovlarni hisoblab chiqarish hamda respublika davlat byudjetiga va maqsadli jamg'armalariga undirish bilan bog'liq munosabatlarni, shuningdek, soliq majburiyatlarini to'la ado etish bilan bog'liq jarayonlar muvofiqligini tartibga soladi. Xususan, respublikamizda 2000-2025 yillar oralig'ida olib borilgan soliq siyosatining samarali amalga oshirilishi, eng avvalo, mustahkam me'yoriy-huquqiy bazaga tayangan holda yuzaga chiqdi deyish mumkin. Ushbu yillarda soliq bazasini aniqlash metodologiyasiga ta'sir ko'rsatgan asosiy huquqiy hujjatlar qatoriga O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Davlat soliq qo'mitasi qarorlari hamda eng muhimi, 2019-yildan kuchga kirgan yangi tahrirdagi Soliq kodeksini e'tirof etishimiz maqsadga muvofiqdir¹⁶⁹.

Umuman olganda, turli mamlakatlarda soliq solinadigan bazani aniqlash metodologiyasida keng qo'llaniladigan bir necha turdagi huquqiy manbalar mavjud. Ushbu manbalar yurisdiksiyaga va ko'rib chiqilayotgan soliqqa qarab farq qilishi mumkin. Biroq, yuridik manbalarning ba'zi keng tarqalgan turlariga 1-rasm orqali javob berishimiz mumkin.

---

¹⁶⁹ O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi (yangi tahrir). 30 Dec. 2018 (kuchga kirishi: 1 Jan. 2019). Lex.uz, <https://lex.uz/docs/-4674902>

1-rasm. Soliq solinadigan bazani aniqlash metodologiyasidagi mavjud huquqiy manbalarning guruhlanishi¹⁷⁰

Yuqorida keltirilgan 1-rasmga qaraydigan bo'lsak, soliq solinadigan bazani aniqlash metodologiyasida huquqiy manbalar 5 ta asosiy guruhdan iborat ekan. Jumladan, birinchi manba – bu soliq qonunlari va kodekslar bo'lib, ular soliqqa oid iqtisodiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soladi va soliq bazasini aniqlashda imtiyoz va chegirmalar darajasini belgilash bo'yicha tegishli qoidalarni o'rnatishga xizmat qilsa, ikkinchi manba hisoblangan soliq shartnomalari ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish va transchegaraviy operatsiyalarga doir soliqqa tortiladigan bazani aniqlashda ikki tomonlama yoki ko'p tomonlama hujjatlarni o'z ichiga qamrab oladi. Ushbu shartnomalar mamlakatlar o'rtasida soliqqa tortish huquqlarini taqsimlash qoidalari taqdim etadi va daromadlar yoki operatsiyalarning ayrim turlari qanday soliqqa tortilishi kerakligini ko'rsatib beradi.

Shuningdek, uchinchi manba deb ataluvchi nizomlar va ma'muriy yo'riqnomalar soliqqa tortiladigan bazani aniqlash doirasida uning bosqichlarini belgilash, soliqqa tortiladigan daromadlarni aniqlash va muayyan qoidalar yoki imtiyozlarni qo'llash bo'yicha qo'shimcha tafsilotlar bersa, to'rtinchi manba sifatida esa sud amaliyoti qaraladi. Bunda soliq solinadigan bazani aniqlashda sud qarorlari va sudlar tomonidan o'rnatilgan precedents ham katta rol o'ynashi orqali namoyon bo'ladi. Masalan, bunga sudlar noaniq soliq qonunlarini sharhlashi yoki soliq bazasiga oid nizolarni hal qilishi kabilarni kiritishimiz mumkin.

Qolaversa, xalqaro standartlar va ko'rsatmalar beshinchi manba sifatida qaralib, bunda Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) yoki Birlashgan Millatlar Tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar soliq solinadigan bazani aniqlash bo'yicha turli ko'rsatma yoki tavsiyalar berishni nazarda tutadi. Ushbu

¹⁷⁰ Muallif ishlanmasi

standartlar mamlakatlarning soliq tizimini shakllantirishdagi yondashuviga ta'sir qila olishi bilan ahamiyatlidir.

2017-yildan e'tiboran mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi soliq tizimining tubdan qayta ko'rib chiqilishiga zarurat tug'dirdi. Shu bois, 2018-yil 26-dekabrda qabul qilingan va 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi soliq siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi. Kodeksda soliq bazasini aniqlashda yalpi tushum, sof foyda, xarajatlar va amortizatsiya kabi elementlarning aniqlanish tartibi ilgari amal qilgan tizimdan farqli ravishda, yanada soddalashtirilgan, shaffof va xalqaro standartlarga yaqinlashtirilgan holda tasniflandi deya olamiz.

Masalan, yangi tahrirda sof foyda asosida hisoblanadigan foyda solig'i uchun ajratmalarning (amortizatsiya, ta'minot xarajatlari, zaxiralar) normalari sektoral asosda aniqlanib, bu yondashuv ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko'rsatish sohalari o'rtasida soliq yukining adolatli taqsimlanishini ta'minladi. Bu esa, o'z navbatida, soliq bazasining noto'g'ri aniqlanishi, noto'g'ri foyda hisob-kitoblari va soliqdan qochish holatlarini kamaytirishga xizmat qildi.

O'zbekiston Respublikasida soliq bazasini aniqlash tartibining metodologik asoslarini huquqiy jihatdan tartibga solish masalasi 2017-yildan buyon izchil rivojlanib kelmoqdaki, ushbu yo'nalishdagi huquqiy asoslar evolyutsiyasi soliq islohotlarining chuqurlashuvi, iqtisodiyotda shaffoflikni ta'minlash, budjet barqarorligini mustahkamlash hamda soliq ma'murchiligini optimallashtirishga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. Bu bosqichlarni shartli ravishda quyidagi bosqichlarga birlashtirdik:

birinchi bosqich (2017–2018 yillar) – davlat tomonidan soliq siyosatining kontseptual asoslari qayta ko'rib chiqildi. Jumladan, 2017-yil 7-iyundagi PF-5177-son Prezident Farmoni bilan soliq siyosatini tubdan isloh qilishning asosiy yo'nalishlari belgilandi¹⁷¹. Bu hujjat soliq bazasining hisob-kitob metodologiyasini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirishga, iqtisodiy faoliyatni deklaratsiyalash asosidagi yondashuvdan real va hujjatlashtirilgan natijalarga asoslangan tizimga o'tishning dastlabki bosqichi bo'ldi;

ikkinchi bosqich (2019–2020 yillar) – yangi tahrirdagi Soliq kodeksining (2018-yil 26-dekabrda qabul qilinib, 2019-yil 1-yanvardan kuchga kirgan) qabul qilinishi soliq bazasini aniqlash bo'yicha me'yoriy-huquqiy asoslarning tizimlashtirilgan va kodifikatsiyalashgan ko'rinishini ta'minladi. Kodeksda yalpi tushum, sof foyda, xarajatlar, amortizatsiya ajratmalari, soliq imtiyozlari va chegirmalari kabi soliq bazasi elementlari aniq, huquqiy jihatdan asoslangan mezonlar asosida belgilandi. Bu esa, soliq bazasi metodologiyasida yagona yondashuvni shakllantirib, subyektiv talqinlarni cheklashga xizmat qildi;

uchinchi bosqich (2020-2025 yillar) – raqamlashtirish va soliq ma'lumotlarini avtomatlashtirish bilan bog'liq normativ hujjatlar muhim rol

---

¹⁷¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni, PF-5177-son, 02.09.2017. "Valyuta siyosatini liberallashtirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida". Lex.uz: <https://lex.uz/docs/-3326421>

o'ynadi. 2020-yildagi VMQ-704-son qarori, DSQ tomonidan ishlab chiqilgan elektron hisob-fakturalar, QR-kodli nazorat-kassa mashinalari va "E-Soliq" tizimi bo'yicha yo'riqnomalar soliq bazasini aniq, tez va ishonchli tarzda aniqlash imkonini yaratdi. Bu texnologik va huquqiy yangiliklar orqali davlat soliq organlari soliq bazasi elementlarini real vaqt rejimida, subyektiv aralashuvlarsiz aniqlash imkoniyatiga ega bo'ldi;

to'rtinchi bosqich (2025-yildan to hozirgacha bo'lgan davr) – normativ-huquqiy asoslari strategik va prognozlashuvchan xarakter kasb eta boshladi. Xususan, "Soliq siyosatining 2030-yilgacha bo'lgan konsepsiyasi" loyihasi va unga mos ravishda ishlab chiqilgan DSQ metodik ko'rsatmalari orqali soliq bazasi monitoringi, baholash mezonlari, soliq rejimlarining moslashuvchanligi va differensial yondashuvlarga asoslangan tizim shakllandi. Bu esa soliq bazasini aniqlash metodologiyasining nafaqat huquqiy mustahkamlanishini, balki iqtisodiy jarayonlarga mos ravishda rivojlanishini ta'minladi.

Umuman olganda, yuqoridagi huquqiy rivojlanish tendensiyalari davlat tomonidan soliq bazasini aniqlash metodologiyasini tobora aniq, prognoz qilinadigan, axborot texnologiyalariga tayanuvchi va xalqaro tajribaga mos tizimga aylantirishga xizmat qilganini ko'rsatadi. Bu jarayon nafaqat soliqqa tortish mexanizmlarining shaffofligini oshirdi, balki byudjetga tushumlarning barqarorligi, tadbirkorlik faoliyatining rasmiylashuvi va soliq yuki adolatliligining ta'minlanishiga ham zamin yaratdi.

MILLIY IQTISODIYOT BARQAROR RIVOJLANISHIDA IJTIMOY SOHANING ROLI VA UNI BUDJETDAN MOLIALASHTIRISH MEXANIZMLARINING USTUVOR YO'NALISHLARI

Imamova Gulshan Tursunmurod qizi

TDIU huzuridagi "O'zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning ilmiy asoslari va muammolari" ilmiy tadqiqot markazi doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy sohaning milliy iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyati, uni davlat budjeti orqali moliyalashtirishning asosiy yo'nalishlari tahlil qilingan. Tadqiqotda ta'lim, sog'liqni saqlash, ilm-fan hamda ijtimoiy himoya sohalariga ajratilayotgan mablag'larning dinamikasi va tuzilmasi 2023–2025 yillar misolida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy soha, davlat budjeti, ijtimoiy investitsiyalar, inson kapitali, ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik, milliy iqtisodiyot, farovonlik

Bugungi kunda ijtimoiy sohani rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki ushbu soha aholining turmush darajasi va milliy iqtisodiyot barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev 2026-yil 26-dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida: "Asosiy maqsadimiz –